

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ В ОСВІТЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ ТА ЧАСІ

С.К. Стефанюк

Україна, Харків, ХНПУ ім. Г.С. Сковороди

С.П. Гура

Україна, Запоріжжя, КЗ «ЗОІППО» ЗОР, старший викладач кафедри теорії та методики виховання

Актуальність теми. В усі часи питання формування громадянської позиції були актуальні, починаючи від періоду античності, вони визначали основи прогресивного розвитку людської цивілізації. Індивідуальна громадянська позиція – важлива проблема української національної культури, яка визначає першочергове, по суті, провідне значення у сьогоденні. Передусім тому, що *громадянське самовизначення* завжди є й було могутнім фактором презентації соціального розвитку суспільства.

Громадянське самовизначення на думку титанів українського Ренесансу (Г. Смотрицький, Никифор Грек, І. Вишенський, К. Бронський, Клірик Острозький, І. Копинський, О. Митура, Є. Плетенецький), українського Бароко (П. Могила, Д. Туптало, І. Гізель, М. Козачинський, Й. Кроковський, І. Курцевич, О. Митура, Ф. Сафонович, І. Огієнко), Просвітництва (Г. Сковорода, П. Юркевич, Л. Баранович, І. Максимович), періоду українських культурно-революційних рухів (І. Франко, О. Духнович, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, О. Потєбня, П. Мирний, М. Лисенко, Леся Українка, Х. Алчевська) презентує прогрес людської цивілізації, що завжди відбиває якісну характеристику суспільного життя, уособлює в собі культурно-специфічний спосіб розвитку людської життєдіяльності.

Основний виклад теми. Сформованість громадянської самосвідомості *корегується різноманітними формами етичної самокорекції та визначає наявність власне громадянської позиції.*

Надбання античності, а також культурно-історичний національний шлях виокремлення деяких аспектів прогресу в історії української культури, зокрема Ренесансу, українського Бароко, Просвітництва, періоду українських культурно-революційних рухів серед шляхів формування громадянської позиції називає таке: обмін досвідом, отримання об'єктивної інформації про позитивне та негативне в історії, аналіз своєї та поведінки героїв (а також поведінки того, кого засуджують або

поважають), сприяння організації позитивних взаємовідносин у середовищі малої групи, удосконалення і розвиток меж своїх знань про історичні та поточні події життя країни, формування світоглядних позицій та самоосвіти на рівні свободи вибору.

До виокремлення шляхів формування громадянської позиції на освітянській ниві України можна віднести ще низку інших, про що йтиме мова далі. Для прикладу виділимо декілька національних набутків у цьому плані. Зокрема, громадянська позиція завжди залежить від *переконання*, яке має ґрунтуватися та розвиватися на ідеалах нації (щодо етики поведінки, уславлення відповідальних учинків та дій, що відбулися в певних соціально-життєвих ситуаціях; грубе втручання в позицію осмислення ментальних ідеалів, презентація безвідповідальних учинків та дій нівелює прогрес громадянської позиції, про що може свідчити насильницьке впровадження у свідомість українців героїв-аферистів, ідеалів-злочинців).

Треба наголосити, що глобальним завданням сім'ї, родини, роду та засобів громадського контролю в Україні було виокремлення (спільними зусиллями) вирішення проблеми *збереження як національної так і родової пам'яті*.

Важливо наголосити, що для осмислення кращих ментально-виховних гідно-громадянських ідеалів українська нація завжди використовує *досвід дієвості релігійних ідеалів*, про що маємо приклади як в період розвитку громадянського суспільства Київської Русі та Галицько-Волинської держави (публіцисти Никон Великий, Нестор, Сильвестр, Іларіон, Кирил Туровський, Данило Заточник, Клим Смолятич), так в поглядах учених та просвітників від Ренесансу до сьогодення (Г. Смотрицький, І. Вишенський, К. Ставровецький, С. Зизаній, Л. Зизаній, С. Яворський, Ф. Прокопович, І. Копинський, Ф. Сафонович, П. Могила, Д. Туптало, П. Орлик, Г. Сковорода, О. Духнович, Т. Шевченко, Леся Українка, К. Ушинський, І. Огієнко, О. Вишневецький, В. Жуковський, М. Євтух, С. Кириленко, Г. Сагач) та багато інших презентантів надбань релігійно-етичної культури в прогресивному розвитку людської цивілізації. Реалізація релігійних зразків та релігійних цінностей сприяє розумінню дієвої презентації моральних та естетичних Біблійних норм, що мають місце у різних століттях буттєвості України.

Також важливою специфічною рисою виховної, козацько-етичної громадянсько-дієвої культури була та є *міжіндивідуальна, міжгрупова, міжродова взаємодія*.

Далі зауважуємо, що для самокорекційного *громадянського самовизначення* великої ролі надається *інформаційному простору*. Питання поінформованості було надважливе в козацько-етичній, громадянсько-виховній культурі. Той, хто визначався у

громадянському самовизначенні, тобто виконував громадянські обов'язки, оспівувався кобзарями та лірниками. Кобзарі та лірники в народі називалися панами-отцями, тобто незалежними особами.

Громадський контроль – одна із підвалин вияву *громадянського самовизначення*. Завдяки громадському контролю у козацькій державі кращі козаки-герої навіки вписані в пам'ять нації, цьому сприяли традиції релігійних свят Михайла, Миколая, Андрія, Покрови, святої Катерини, які були обов'язкові як колись, так мають місце у святкуванні нині.

Козацтво для увічнення кращого *громадянського самовизначення* використовувало українсько-козацькі ймення-прізвища, які є частиною історії нашого народу.

Увага до *кращих громадянських рис* людини-громадянина, їх виокремлення є наступною підвалиною серед засобів *громадянського самовизначення людини*.

До засобів та форм самокорекційної *громадянської діяльності* в козацько-етичній виховній системі можна віднести *суспільно-корисну діяльність*. Сучасний досвід, мається на увазі період після Революції Гідності, підтверджує, що суспільно-корисна діяльність є важливим фактором вияву громадянської позиції людини. За козацтва, що було успадковано від традицій Київської Русі, суспільно-корисна діяльність активізувалась за допомогою релігійних свят; для прикладу свята Покрова, Введення, Катерини, Андрія, Явдохи, Стрітіння, Олекси, Пилипівка, Сави, Варвари, Святий вечір, Петра і Павла, Миколая; традиції названих свят активізували інформаційне поле соціалізації, соціальну адаптацію. Завдяки традиціям названих свят, багато уваги приділялося різноманітним формам самовдосконалення індивіда[1].

Громадянське самовизначення людини корегується через *систему позитивних взаємостосунків*, дана теза підтверджується сьогоденними обставинами фактичного військового стану у суспільстві. Краса людських взаємостосунків – це вершина того, без чого неможливе не лише розуміння іншої людини, а й самого себе в системі суспільних відносин. Позитивні взаємостосунки також в усі часи формувались завдяки традиціям названих релігійно-козацьких свят[6].

Серед рис, що презентують *громадянське самовизначення людини* можна назвати обов'язок, відповідальність, гідність, совість, правдивість – це не тільки кращі людські риси, але й вихідні підвалини громадянського виховання, які завдяки козацьким святам, релігійним святам забезпечувало вияв громадянської позиції індивіда не лише у зовнішньому прояві (у практичній діяльності), але й внутрішньому (особистісні

установки та переконання), що давало можливість козакам, джурам, старшині, лицарям, кожній людині реалізовувати основні закони козацької та лицарської честі на рівні поведінки, спілкування та почуттів.

Великого значення в етнопедагогічній українській культурі надавалось саме *традиціям*. Завдяки релігійним традиціям у підростаючого покоління виховувалась повага до порядку, етики стосунків, культури спілкування та мовлення. Традиція забезпечувала умови передачі народного досвіду, духовно-моральну мотивацію громадської поведінки, стабілізацію родинних та суспільних відносин тощо.

Традиція використовувалась й у гумористичній формі. Філософсько-гумористичний підхід до життя, жартівливо-доброзичливе ставлення до можливостей індивіда забезпечували позитивний рівень людської гідності. Гумористичний підхід до життя також використовувався у наданні креативному індивіду іншого прізвища, як кодової символіки; жартівливо-доброзичливе прізвище є формою передання громадянсько-козацької спадкоємності, вияву високої козацької честі; це також фактор натуралізму, що вимагає розглядати людину як частину природи і дбати про неї з позиції цілісного розвитку її фізичних, розумових та духовних сил. Засіб перейменування використовувався не лише в козацьких ритуалах, але й у сімейно-обрядових діях. Згаданий засіб використовується під час колядування та щедрування, що відбувається в Україні тричі на рік: на Святий Вечір, Василя, Водохреща. Даний засіб націлює на певний раціоналізм у вихованні індивіда, що передбачає не лише плекання розумових, але і психічних задатків (пам'ять, мислення, уява) у сукупності з духовно-культурологічним розвитком; адже у даному випадку відбувається удосконалення мови та мовлення, фіксується увага на усвідомленому розумінні законів групи, громади, товариства. Традиція перейменування та перехід у різні соціальні ролі – це, зокрема, вияв глибокої шани до національних традицій, суспільних норм співжиття.

Засіб надання нового прізвища виокремлював основні риси характеру саме креативного й небайдужого індивіда. Вивчення національної історії, досвіду міжіндивідуального спілкування в українця відбувається як через обряди, так через ікону барокового періоду, це презентація нової громадської позиції через спеціальний ритуал допомагали патріоту пам'ятати про своє призначення. Сказане характеризує засоби національної педагогіки як своєрідний механізм плекання рис самовизначення індивіда, намагання кожного до самопрезентації. Для прикладу, формування характеру: властивості поведінки, емоційно-психологічна стратегія запитів, уміння контролювати

свої бажання, не піддавшись спокусі, намагання протистояти злу, не робити того, чого не хоче Бог (бо утратиться душевний спокій), уміння усвідомити свої помилки, визнавати їх, здатність до покаяння (не зробивши цього можна віддалитися як від Бога, так й ближнього), розуміння свого призначення.

Увага до національної етновиховної традиції привертає увагу до формування найважливішої риси людини-громадянина – совісті (як показує практика сучасної взаємодії населення з учасниками Революції Гідності, героями АТО): відчуття необхідності турботи про ближнього, неприйняття байдужості, реалізація обов'язку залишати для себе (по собі) позитивно-добрі спогади, осмислення значимість своєї діяльності, самосвідоме підпорядкування загально-моральному порядку життя, поряд із реалізацією задоволення власних потреб (благ) врахування потреби іншого, поява внутрішнього самозвіту, самокорекції, гідності, виокремлення людяно-гуманної позиції.

Громадський контроль діяв у кожному релігійно-обрядовому святі й орієнтував соціум на майбутнє. Завдяки громадському контролю кращі національні герої навіки вписані в пам'ять нації (традиції релігійних свят Михайла, Миколая, Андрія, Покрови). Увага до національних героїв є частиною історії нашого народу. Візьмемо для прикладу хоча б аналіз життя гетьмана Петра Конашевича, що має добру народну пам'ять: пісні, перекази, думи (традиції Михайла, Миколая).

Через фольклор конкретизувалось ідеальне, зразкове: козацькі прізвища, лицарські звитяги, меценатство (зокрема традиції Трійці). Козацька та етнопедагогіка, згідно з релігійними традиціями, популяризувала імена народних героїв і отримувала схвальну оцінку народу (традиції свят Пилипівки, Введення, Катерини, Андрія, Миколая), а також в усній народній творчості, піснях, думах, традиціях, обрядах. Ім'я відіграло велику роль в релігійно-обрядових святах у традиційно-народних діях (Пилипівка, Андрія, Сави, Варвари). Були в народі імена, якими попереджували можливу негативну поведінку в родинно-сімейному житті, а також громадському (традиції Сави, Катерини). В козацькій педагогіці можна зустріти такі негативні імена, як Тетеря, Сомко, Брюховецький, Самойлович тощо.

Завдяки традиціям, що залучали до аналізу поведінки людини, виокремлювались конкретні етично-громадянські напрямки: бути морально свідомим, самостійним у виборі самовизначення, запобігати самоутвердженню за рахунок іншого, бути самостійним у прийнятті рішень, бути вимогливим до себе, співвідносити свої права з правами іншого, шукати можливості для загального блага.

Засоби та форми самокорекційної громадської самовизначеності – це умова формування людини-громадянина, людини-сім'янина. До таких форм можна віднести суспільно-корисну діяльність, красу людських взаємовідносин.

Краса людських взаємовідносин – це вершина того, без чого не осмислювалось розуміння іншої людини, та самого себе. Етична культура особистості визначала економічний та патріотичний фактор життя суспільства, без чого неможливе було оптимальне розв'язання будь-якої галузі взаємовідносин людини, гармонійного вирішення трудових, духовних надбань, особистого розвитку емоційного сприймання світу, творчої уяви та морального формування особистості. Змістом формування етичного виховання було: вміння звертатися до ближнього, бачити опоетизовано навколишній світ, орієнтуватися на етико-естетичний ідеал тощо. Етичний ідеал – це той основний зразок, з позиції якого людина має оцінити життя ближніх, сусідів, рідні з позицій прекрасного. Відправним моментом естетичного ідеалу було створення і примноження прекрасного. Етичний ідеал – це основний еталон поведінки людини у часи Ренесансу та Бароко, завдяки чому людина вчилася спілкуватися згідно зі своєю соціальною роллю та статусом. Звідси можна виділити й інші форми самокорекції (з позицій етичної виховної системи), зокрема, відповідальність, взаємоповажливість. Це опоетизація Божого творіння, удосконалення форм взаємодії з ближнім, удосконалення поетично-мовленнєвого фольклору. Перелічені тут форми самопрезентації реалізовувалися завдяки традиціям таких свят: Водохреща, Стрітіння, Явдохи, Сорока святих, Теплої Олексії, Трійці, Покрови.

Ніде, крім як у козацькій виховній системі, поняття «прекрасне» не формувалося у ході діяльності та спілкування, де передбачалась допомога кожному індивіду у практичному сприйнятті певних естетичних смаків, ідеалів як потреби вносити прекрасне в навколишній світ. Естетична культура сприймалася через розвиток здібностей з орієнтацією на збереження та вдосконалення цього прекрасного (Введення, Катерини, Святий вечір, Різдво, Покрова, Трійця). Козацька пісня, веснянки, петрівочні пісні, гумор, козацьке мистецтво запобігали естетичній глухоті, сліпоті; завдяки естетичним формам самовдосконалення розвивалися естетичні почуття, багатство духовного настрою, терпимість.

Усе назване зафіксовано козацькою виховною системою, яка давала уявлення про здоровий спосіб життя. Здоровий спосіб життя у козацтві також визначався через різні форми діяльності людини: оздоровчо-гігієнічну роботу, харчування, чергування розумового та фізичного режиму, розвиток основних якостей руху [2].

Ефективний спосіб розквіту громадянської активності нації зафіксований в результатах культурологічної творчості, в системі соціальних норм і діяльності духовних закладів.

Зауважимо, що основне в змісті громадянської культури – не речі, а людина, її роль у суспільній діяльності. Усі різноманітні види культури – культура виробництва, культура управління, політично-правова культура, художня культура, культура міжособистісних відносин, екологічна культура, релігійна культура, риторично-мовленнева та побутова культура тощо – утворюють єдине ціле як форми існування і розвитку людської природи, а отже, й суспільства.

Тому поведінка людини в побуті, дозвіллі, виробництві презентує її через культуру творчої діяльності, етику стосунків, гуманно-естетичний підхід до самореалізації, особливо патріотичної. Усе разом назване презентувало й займало особливе корекційно-виховне місце в самовираженні індивіда.

Патріотизм – це особистісна громадянська відповідальність. Досвід становлення дієздатного громадянського суспільства неможливий без високого рівня патріотизму, осягнення здобутків культури нації та цивілізації. Громадянськість у першу чергу залежить від рівня небайдужого ставлення до своєї історії та культури, самовизначеної патріотичної самосвідомості індивіда та соціуму до демократично-правових цінностей, їх накопичення та охорони, що забезпечує соціально-активну стабільність як у країні, так й повагу у світі. Формування державних, суспільно-політичних і правових структур демократичної держави може відбуватися на базі накопиченого суспільно-культурного досвіду, зокрема історичних традицій гуманістичної взаємодії, звичаїв, соціальної норми, аналізу становлення менталітету народу. База суспільно-ціннісних та культурно-правових надбань має місце за умов переосмислення, засвоєння і нагромадження людського досвіду, що є умовою креативного досягнення моральної консолідації й рівноваги духу всього народу, піднесення, звеличення його гідності – у цьому завдання правової держави. Консолідація й відповідальна рівновага соціальних прошарків може виокремитись на рівні подолання усіх форм відчуженості; особливо відчуженості від держави, культурних надбань роду, народу. Відповідальність полягає в умінні знайти шляхи для боротьби із байдужістю. Знаходимо таку думку як у «Повісті временних літ», так й у поглядах учених періоду Ренесансу та Бароко на Україні. Безвідповідальність там, де живуть безбатченки, де немає відчуття приналежності до національного спадку, безвідповідальність там, де душа перебуває у духовному ярмі, — наголошували учені Словенської Греко-Латинської Острозької академії; безбатченки

зростають там, де немає традиції, пісні, мови, релігії.

Значний внесок у піднесення громадянсько-політичного статусу особистості та суспільства зробила козацька виховна система, що стимулювала відповідальну громадянську позицію, духовний порядок [2].

Духовний порядок коригувався звичаєвим правом й мав одночасну функціональну дію (на прикладі народно-державних свят річного циклу через аналіз таких свят, як Різдво, Великдень, Трійця, Покрова). Духовний порядок з'ясовувався через множину явищ, відносин (які оберігають усе суще на Землі від загибелі: функція орієнтації на духовний порядок).

У процесі виокремлення етичної міжіндивідуальної взаємодії кожне суспільство, українське у тому числі, намагається сприяти екології громадянських взаємостосунків, виявляти несприятливі психолого-педагогічні, соціально-правові фактори негативних учинків. Екологія громадянських взаємостосунків за Ренесансу, за Бароко виокремлювалась на ниві релігійної культури. Вона реалізовувалась як платформа для формування громадянської позиції, як умова етичної пристойності у вихованні. Релігійна культура була на рівні осмислення філософських, культурологічних, правознавчих, українознавчих, соціально-педагогічних понять, на рівні етики взаємодії, трималась на основах моральних та релігійних норм релігійно.

Тісна пов'язаність моральних норм з релігійно-етичними сферами (пам'ять про піднесені цілі людського існування) реалізовувалася у традиціях релігійних свят. Моральні норми з позиції науки – то умова пошуку тих смислів, що роблять правове суспільство на рівні правосвідомості. Моральні норми, як основа філософії права, визначали на Україні в усі часи рівень життя цивілізації (всередині якої функціонують системи культури, релігії, моралі, що на них спирається право) і становили критерій аналізу правової регуляції громадянських взаємин, норм і цінностей, котрі коригували зміст права та правосвідомості. Часто єдність моральної та релігійної норми визначала сукупність соціальних поглядів на правопорядок.

Моральні норми за українського Ренесансу, за українського Бароко в були засобом бачення поведінки людини (та програмування її поведінки), здатної дотримувати або порушувати правові норми. Моральні норми через свої пізнавальні функції, завдяки аналізу народно-державних свят (зокрема – Святий вечір та Різдво) фіксувалися власне у пізнавальній функції правосвідомості і давали змогу індивідам спрямовувати свої інтелектуальні зусилля в бік загальноприйнятої громадсько-правової реальності та норм, що їх диктувало саме життя.

Отриманий спадкоємний національно-козацький досвід, як на побутово-родовому, так і на науково-релігійному, презентував носія етичної культури, що уособлює гідний спосіб життя, добродійну толерантну вдачу, а також прагнення пізнавати правові, психолого-педагогічні, історичні механізми творення соціально-християнської діяльності людини.

У цьому напрямі маємо роздуми вітчизняних філософів, що стояли біля витоків етично-громадянської культури: В. Ясинський, Д. Туптало, І. Копинський, І. Галятовський, І. Кроковський, М. Козачинський, Л. Баранович, П. Могила, Р. Заборовський. Питання етично-громадянських взаємин можна виокремити у працях Г. Смотрицького, В. Суразького, З. Копистенського, П. Беринди, а також І. Гізеля, Г. Сковороди, Ф. Прокоповича. Світоглядна козацько-громадянська самосвідомість найчастіше базувалась на релігійно-етичній культурі, що можна прослідкувати на козацьких та старшинських присягах, на Конституції Пилипа Орлика[3].

Релігійна етична та педагогічна культура – це узагальнюючий досвід гуманної релігійної національної історичної культури. На Україні – це документи і Володимира Хрестителя, і Володимира Мономаха, а також козацький спадок духовно-наукової і традиційно-сімейної взаємокорекції.

У зрізах козацько-етичної, педагогічної культури нині варто аналізувати багатющий духовно-корекційний досвід, що його нині тлумачать правознавці, філософи, соціологи, психологи, педагоги, соціальні педагоги, народознавці, етнологи, етнографи, літератори, фольклористи, етнопсихологи, етнопедагоги через критерії соціальної норми й основи релігійно-державних свят.

В основі навчання козацько-етичних цінностей є увага до гідних, добродійних, відповідальних взаємостосунків індивідів у спільноті, що вибирали свою долю, віру за власною свободою вибору. Згідно зі сказаним, важливого значення тут набуває християнське розуміння понять «Боголюдина», «Людина» та призначення Людини на Землі.

Основними напрямками формування громадянської позиції індивіда на основі релігійних свят були:

- виховання інтересу до своєї історії та культури;
- виховання потреби до самовдосконалення та самоосвіти;
- формування умінь оцінювати соціально-історичні та суспільно-політичні події, які відбуваються в країні, у світі;
- сприяння засвоєнню й примноженню основних національних цінностей своєї

країни;

– виховання якостей розуміння своїх обов'язків, поваги до прав інших людей;

– виховання єдності мотивів, знань і переконань як основи громадянської позиції;

– виховання потреби брати участь у суспільно-громадській діяльності[5].

Представники української етичної думки, зокрема І. Копинський, М. Козачинський, Д. Туптало, Л. Баранович, Р. Заборовський, В. Ясинський, І. Кроковський, П. Могила, І. Галятовський, у працях: «Анфологійон», «Лямент», «Поученіє», «Собраніє краткой науки», «Місія», «Наука о тайном», «Правила нужнейшіє», вважали, що в основі релігійної культури сповідується і реалізовується така етична риса, як духовно-громадське самовдосконалення[4].

Українські релігійні свята – засіб виховання євдемонізму, емоційного світобачення, позитивного осмислення поняття «щастя» через вияв самооцінки.

Стійкі, доброзичливі стосунки між індивідами в групі (Святий Вечір, Миколи, Різдва, Меланки, Василя, Водохреща, Явдохи, Великодня, Трійці) конкретизують мотивацію щастя, презентують через вдалі факти із власного сімейного та громадського життя людини дієвість презентації моральних та естетичних норм. Важливою специфічною рисою такої виховної культури є міжіндивідуальна, міжгрупова, міжродова соціально-гуманістична взаємодія.

Історичні факти показують, що професура вищих навчальних закладів ренесансної, барокової України разом із студентами розробляла традиційно-обрядові вертепні дійства, які презентувалися по всій Україні; зміст вертепних дійств концентрував увагу суспільства до питань моральності, релігійно-етичної культури як складових духовно-громадянської культури українця.

В. Суразький та інші викладачі Греко-Латинської Словенської Острозької академії: З. Копистенський, П. Беринда, Г. Смотрицький, а також викладачі Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович, І. Гізель та ціла низка інших учених пропагували увагу до релігійно-етичної обрядовості, звичаїв та традицій, як основи громадянської самовизначеності. Ф. Прокопович писав, що звичай, якщо він має місце у виховній практиці, має набагато більше правової соціалізуючої сили, ніж цілий «свод» законів. Завдяки звичаєвому праву, що концентрувався у релігійних святах відбувався корекційний процес дитини, людини, самокоригувався розвиток громадянської відповідальності, поведінкова відповідальність, бажання самовдосконалюватись; звичаєве право нині визначається багатовіковою практикою

громадського контролю, громадсько-родинного виховання. В основі громадського контролю була увага до передачі кращого корекційного досвіду, а також доброго імені людини-громадянина.

Корекційний досвід звичаєвого права виокремлювався через ідеальне. Людина-ідеал (для кожного віруючого українця) – це Боголюдина Христос, а також чистіша з найчистіших жінок, найпрославленіша мати із матерів – Богородиця Марія – берегиня роду людського. Засобами громадського контролю через різнобічну обрядову діяльність формувалась культура людини-громадянина, добродійця, мецената. Христос у громадсько-сімейній педагогіці був саме тим ідеалом, яким мала бути людина на землі. З іменем Богородиці Марії також пов'язано багато міфологічних прикладів, звичаїв, традицій, ритуалів. Ім'я Богородиці сприяло створенню системи традицій виховання людини-громадянина, добродійця:

- на свято Введення – щодо виховання дівчинки,
- на свято Благовіщення – щодо виховання дівчини,
- на свято Святий Вечір – щодо бачення материнства,
- на свято Покрови – щодо бачення жінки як берегині людського роду.

Згідно зі сказаним, у народі пропагувалися імена послідовників Христа, що також визначалися орієнтиром на зразок: Миколи Чудотворця, Андрія Первозваного, Петра й Павла, Сави, Луки, Катерини та Варвари. Це були земні люди із власною життєвою долею, із власними життєво-духовними орієнтирами, з бажанням чинити в душі людинолюбства.

За Ренесансу, за Бароко меценатство було ціннісним аспектом у виокремленні громадянської позиції; козаки, як відомо, реалізовувались декілька раз на рік у якості мецената: будували храми, ремонтували їх, спонсорували школи; усі меценатські вчинки реалізовувались на рівні самосвідомості; до цього козаків спонукали традиції пошанування апостолів. Неспроста у науці існує термін «Козацький Ренесанс», «Козацьке Бароко», а також історично-культурологічний фактор, що козаки були основними замовниками культури Ренесансу та Бароко.

Культура Ренесансу та Бароко вимагала любові до Вітчизни. Любити батька, матір, любити свою половину, любити Батьківщину, любити рідну природу, бути побратимом тому, з ким у дорозі, – ось неповний перелік обов'язків громадянина-козака; прикладів тому багато (зокрема отаман-лицар, полководець-характерник Іван Сірко). Цьому навчали свята, що ушановують апостолів.

Той, хто виконував громадянські обов'язки, оспівувався кобзарями та лірниками.

Кобзарі та лірники в народі називалися панами-отцями, тобто незалежними духовними особами. З їх уст народ дізнавався про імена тих, хто виконував козацький обов'язок, був тактовний у різних ситуаціях життя. Ці імена донеслися нащадкам; славні вони й нині. Народна приказка «Який Сава, така й слава» реалізовувалася в конкретному святі Сави, через яке козацька педагогіка коригувала не лише молоду людину, а й поведінку козака-сім'янина, який ніс відповідальність за свої вчинки не лише на полі бою, але й у родинно-соціальному середовищі.

Отже, переймаючись проблемами формування громадянської позиції сучасного громадянина України доцільно було б ураховувати козацький спадок духовно-наукової і традиційно-сімейної взаємокорекції, що сприяв становленню відповідальної громадянської позиції, а також надбання релігійно-етичної та педагогічної культури, як узагальнюючий досвід гуманної релігійної національної історичної культури.

Література:

1. Стефанюк С. Етнографічний аспект козацької культури. – Х., Крок, 2000. – С.150 с.
2. Стефанюк С., Бугаєць Н, Тіщенко О. Основи козацької педагогіки. Ч.2/За ред. С.Стефанюк. – Х., Кроссроуд, 2010. – 559 с.
3. Стефанюк С. Правові основи козацької педагогіки. – Х., ХНПУ ім. Г. Сковороди, 2008. – 198 с.
4. Стефанюк С., Гура С. Спаситель світу. – Х., Кроссроуд, 2010. – 297 с.
5. Стефанюк С. Українська етнопсихологія: азбука козацького життя. – Х, ХНПУ ім. Г.Сковороди, 2003. – 253 с.
6. Стефанюк С. Українське народознавство. – Х., «ББН», 2003. – 271 с.